

УДК 346.9

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2025-2.13>

Лаєрін О. В.,
адвокат, здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії
ДУ «Інститут економіко-правових досліджень
імені В. К. Мамутова Національної академії наук України»
ORCID: 0009-0004-2848-6476

МЕДІАЦІЯ ЯК ПОЗАСУДОВА ПРОЦЕДУРА ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТУ (СПОРУ) СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

MEDIATION AS AN OUT-OF-COURT PROCEDURE FOR SETTLING CONFLICTS (DISPUTES) BETWEEN BUSINESS ENTITIES

У статті аналізуються медіація, як спосіб позасудового захисту прав суб'єктів господарювання, який є позасудовою добровільною, конфіденційною, структурованою процедурою, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів.

На основі аналізу законодавства України та праць таких науковців як А. Й. Француз, І. І. Єфремова, О. О. Кармаза та інших досліджується правова природа медіації, її ознаки та переваги.

Становлення та розвиток медіації, як альтернативного способу вирішення спору відбувалось в країнах англо-саксонського в ХХ столітті. У деяких країнах, попереднє проведення процедури медіації навіть є обов'язковим.

Правове регулювання медіації в Україні, порядку її проведення та оформлення результатів, здійснюється Законом України «Про медіацію» прийнятим 16 листопада 2021 року.

Властиві саме медіації ознаки та умови її проведення дозволяють виділити переваги, які свідчать про особливість такого способу захисту прав суб'єктів господарювання.

Аналіз наукових робіт та Закону України «Про медіацію» дозволяє визначити серед особливостей та переваг медіації: конфіденційність (непублічність) процедури; швидкість та економічність вирішення спору; можливість для сторін зберегти відносини на майбутнє; самостійний пошук сторонами конфлікту (спору) компромісного рішення та узгодження зобов'язань, способів та строків їх виконання за результатами медіації; участь у процедурі спеціально підготовленого нейтрального та неупередженого фахівця, який надає послуги з проведення медіації, лише допомагає сторонам запобігти виникненню або врегулювати конфлікт, але сам рішення за результатами процедури не приймає.

З метою вдосконалення правового регулювання медіації, як позасудового захисту прав суб'єктів господарювання, внесено пропозиції щодо обмеження права сторін на відмову від медіації та від послуг медіатора, надання умовам медіаційної угоди більшого значення та забезпечення ефективного виконання угоди за результатами медіації. Такі зміни та доповнення дозволять підвищити ефективність захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарювання, виключити зловживання з боку учасників врегулювання та прискорити досягнення мети захисту прав шляхом проведення медіації в позасудовому порядку.

Ключові слова: медіація, позасудовий захист, суб'єкт господарювання, спосіб захисту прав, медіаційна угода, угода за результатами медіації.

The article examines mediation as a means of out-of-court protection of the rights of business entities, which constitutes a voluntary, confidential, and structured procedure conducted outside the court, during which the parties, with the assistance of a mediator (or mediators), seek to prevent the emergence of or to resolve a conflict (dispute) through negotiations.

Based on an analysis of the legislation of Ukraine and the scholarly works of such researchers as A. Y. Frantsuz, I. I. Yefremova, O. O. Karmaza, and others, the legal nature of mediation, its features, and its advantages are explored.

The emergence and development of mediation as an alternative dispute resolution method took place in Anglo-Saxon countries during the 20th century. In some countries, the preliminary conduct of a mediation procedure is even mandatory.

The legal regulation of mediation in Ukraine, the procedure for its conduct, and the formalisation of its results are governed by the Law of Ukraine "On Mediation", adopted on November 16, 2021.

The characteristics and conditions specific to mediation allow for the identification of its advantages, which indicate the particular nature of this method of protecting the rights of business entities.

An analysis of academic works and the Law of Ukraine "On Mediation" makes it possible to identify the following features and advantages of mediation:

confidentiality (non-public nature) of the procedure; the speed and cost-efficiency of dispute resolution; the opportunity for the parties to preserve their relationships for the future; the parties' independent search for

a compromise solution to the conflict (dispute) and the coordination of obligations, methods, and deadlines for their fulfillment based on the results of mediation; participation in the procedure of a specially trained, neutral, and impartial professional who provides mediation services and assists the parties in preventing or resolving the conflict, but does not make decisions on the outcome of the procedure.

In order to improve the legal regulation of mediation as an out-of-court mechanism for protecting the rights of business entities, proposals have been introduced to restrict the parties' right to refuse mediation or the services of a mediator, to assign greater legal significance to the terms of the mediation agreement, and to ensure the effective enforcement of the agreement concluded as a result of mediation. Such amendments and additions will enhance the effectiveness of protecting the rights and legitimate interests of business entities, eliminate abuses by the participants in the settlement process, and expedite the achievement of the objective of rights protection through the conduct of mediation in an out-of-court procedure.

Key words: *mediation, out-of-court protection, business entity, method of rights protection, mediation agreement, agreement resulting from mediation.*

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток економіки та господарських правовідносин висуває вимоги по забезпеченню ефективного і оперативного вирішення спорів та захисту прав господарюючих суб'єктів, з використанням форм та способів передбачених діючим законодавством України.

Сучасні умови господарювання, в тому числі умови військової агресії РФ та існування в країні воєнного стану, спонукають суб'єктів господарювання до використання способів захисту прав які є одночасно ефективними, дієвими, економічними щодо часу і фінансових витрат, та незалежними від дій сторонніх осіб або органів.

Діюче законодавство України розвивається, регулює форми та способи захисту, потреба в яких диктується умовами господарської діяльності.

Саме позасудовий захист, як система дій які здійснюються без звернення до суду та спрямовані на запобігання або припинення порушення прав, усунення перешкод в їх реалізації, відновлення та встановлення порушених прав суб'єктів господарювання, найбільше забезпечує усі потреби та запити таких суб'єктів щодо належного, економічного та своєчасного захисту прав.

Серед способів позасудового захисту прав суб'єктів господарювання вигідно виділяється медіація, як відносно молодий для України спосіб такого захисту що набирає популярності останні п'ять років.

Прийняття 16 листопада 2021 року Закону України «Про медіацію» було обумовлено потребами в нормативному регулюванні медіації, як ефективного позасудового способу захисту прав, в тому числі суб'єктів господарювання, що дієво забезпечує здійснення захисту та відповідає вимогам досягнення мети господарської діяльності при виникненні або загрози виникнення конфлікту між господарюючими суб'єктами.

Однак, аналіз законодавства та практики застосування медіації, як способу позасудового захисту прав суб'єктів господарювання, порівняння медіації з іншими способами захисту прав, свідчать про необхідність вдосконалення вже існуючих норм для забезпечення ефективності медіації, досягнення результатів захисту

прав при її проведенні та закріплення переваг перед іншими способами захисту прав, зокрема, перед зверненням за захистом до суду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема медіації, як способу захисту прав, цікавила науковців ще до прийняття Закону України «Про медіацію». Вони посилались на досвід інших країн та відзначали переваги такого способу захисту прав. Але і прийняття відповідного закону в 2021 році не зменшило інтересу до медіації.

Водночас, наявність законодавства яке регулює її проведення, не позбавляє наукового інтересу сучасників до дослідження та вдосконалення такого способу позасудового захисту суб'єктів господарювання.

Питання медіації досліджується в працях таких науковців як А. Й. Француз, І. І. Єфремова, О. С. Луніна, В. Ю. Поплавський, О. О. Кармаза, В. В. Резнікова та багато інших.

Метою статті є дослідження медіації як позасудового способу захисту прав суб'єктів господарювання, визначення його переваг перед іншими способами захисту прав, умов проведення, а також внесення пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання деяких питань що виникають при реалізації медіації, як способу захисту.

Виклад основного матеріалу. Сучасний розвиток господарських правовідносин, різноманіття їх форм та умов здійснення, сприяють розвитку форм та способів захисту прав учасників таких правовідносин.

Суб'єкти господарювання, при визначення порядку здійснення захисту свої прав, віддають перевагу позасудовим способам захисту, які забезпечують притягнення до відповідальності порушників прав, реалізацію та відновлення прав, ефективно, з економією часу та ресурсів, а також, забезпечують збереження та подальший розвиток господарських правовідносин.

Серед позасудових способів захисту прав суб'єктів господарювання які відповідають таким запитам, слід виділити медіацію, яка з мінімальними витратами часу та ресурсів дозволяє врегулювати конфлікт (спір) шляхом досягнення взаємовигідних домовленостей та налагодження взаємовідносин, зі збереженням та подальшим

розвитком господарських відносин між учасниками такого конфлікту.

Медіація (англ. mediation – посередництво) – вид альтернативного врегулювання спорів, метод вирішення спорів із залученням посередника (медіатора), який допомагає сторонам конфлікту налагодити процес комунікації та проаналізувати конфліктну ситуацію таким чином, щоб вони самі змогли обрати той варіант рішення, що задовольняв би інтереси й потреби всіх учасників конфлікту [1, с. 27].

Науковці єдині в тому, що медіація – це процес, який сприяє швидкому розв'язанню конфлікту (спору), в якому саме сторони, а не медіатор, пропонують варіанти вирішення проблеми, приймають взаємовигідне рішення та відповідають за його виконання. Тож відповідальність за прийняте рішення у процесі медіації покладається на сторони конфлікту (спору). Роль медіатора – це роль «штурмана» [2, с. 76].

Медіація не є новим способом вирішення спору (конфлікту), а її використання в Україні фактично засновано на досвіді інших країн ще в минулому столітті.

Медіація як правовий інститут виникла на початку ХХ ст. як технологія переговорів між роботодавцями та працівниками. Термін «медіація» (від лат. mediatio – посередництво) в сучасному розумінні почав широко використовуватися в країнах англо-саксонського права лише в 1976 р. Поштовхом для цього була організована суддями, адвокатами, професорами права тощо конференція Паунда (Pound Conference), у результаті якої набули розвитку два напрями медіації: засновані «місцеві центри правосуддя» (“Neighborhood Justice Center”) та надання можливостей використовувати альтернативні механізми врегулювання спорів, включаючи медіацію, у системі державного судового процесу [2, с. 74]. В країнах англосаксонської системи права – США, Австралії, країнах Європи, медіація впродовж тривалого часу залишається самим розповсюдженим альтернативним способом врегулювання спорів [3, с. 177].

У зарубіжній практиці медіація є досить поширеним засобом захисту приватних прав, в деяких країнах, Англія і Уельс, Італія, Німеччина (у деяких категоріях справ) попереднє проведення процедури медіації є обов'язковою. У зверненні до суду, подаючи позовну заяву, адвокат має подати також документ, що посвідчує первинну спробу медіації [4, с. 20].

21 травня 2008 року прийнято Директиву 2008/52/ЕС «Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах», яка містить положення про те, що Медіація може забезпечити економічно ефективно та швидко позасудове вирішення спорів у цивільних і господарських справах на основі процесів, що враховують потреби сторін [5 п. 6 преамбули].

Директива визначає, що «медіація» означає структурований процес, незалежно від його назви або посилання на нього, за допомогою якого дві або більше сторін спору намагаються самостійно, на добровільній основі, досягти згоди для вирішення спору за підтримки медіатора [5, ст. 3 (а)], а також передбачено, що Медіація не повинна розглядатися як слабша альтернатива судовому розгляду у тому сенсі, що виконання домовленостей, досягнутих в результаті медіації, залежить від доброї волі самих сторін [5, п. 19 преамбули].

Зміст Директиви 2008/52/ЕС відображає суть, мету та принципи медіації як такої, хоча в преамбулі зауважено, що «Положення цієї Директиви мають застосовуватися лише до медіації у транскордонних спорах, але ніщо не повинно заважати державам-членам застосовувати ці положення також до внутрішніх процесів медіації» [5, п. 8 преамбули].

В Україні 16 листопада 2021 року був прийнятий Закон України «Про медіацію» №1875-ІХ, який визначає правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору), принципи медіації, статус медіатора, вимоги до його підготовки та інші питання, пов'язані з цією процедурою.

Такий закон є чи не єдиним нормативним актом який безпосередньо регулює правовідносини щодо медіації та процедури її проведення в Україні. Процесуальні кодекси України лише передбачають можливість сторін примиритися шляхом медіації на будь-якій стадії судового процесу, але не містять положень щодо регулювання порядку її проведення, фіксації результатів та виконання сторонами зобов'язань узгоджених за результатами медіації.

Статтею 1 Закону України «Про медіацію» встановлюється, що медіація – позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [6].

При цьому, позасудовий порядок підкреслюється і в статті 3 Закону України «Про медіацію», яка визначає, що медіація може бути проведена до звернення до суду, третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу або під час досудового розслідування, судового, третейського, арбітражного провадження, або під час виконання рішення суду, третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу [6].

Отже, законодавчо закріплені поняття та загальні умови медіації однозначно визначають її позасудовий характер, добровільність та направленість на запобігання виникненню або врегулювання конфлікту (спору) шляхом переговорів за допомогою медіатора, який є нейтральним, незалежним від сторін та неупередженим.

Законом України «Про медіацію» визначено принципи медіації, а саме проведення за взаємною згодою сторін медіації з урахуванням принципів добровільності, конфіденційності, нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора, самовизначення та рівності прав сторін медіації [6, ст. 4].

Мета медіації також визначається Законом України «Про медіацію», але через сферу застосування закону. Так, частина перша статті 3 визначає, що дія цього Закону поширюється на суспільні відносини, пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів), у тому числі цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних, а також у справах про адміністративні правопорушення та у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим).

Закон визначає сторонами медіації фізичних, юридичних осіб або групи осіб, які звернулися до медіатора (медіаторів) чи суб'єкта, що забезпечує проведення медіації, з метою запобігання виникненню або врегулювання конфлікту (спору) між ними шляхом проведення медіації та уклали договір про проведення медіації [6, ст. 1].

Водночас, виокремлюється більш широке коло учасників медіації, до яких відносяться медіатор (медіатори), сторони медіації, їхні представники, законні представники, захисники, перекладач, експерт та інші особи, визначені за домовленістю сторін медіації [6, ст. 1].

Отже, медіація не обмежується конкретними правовідносинами і може бути проведена фактично в будь-яких, в тому числі і господарських правовідносинах, правовідносинах за участю суб'єктів господарювання, які можуть приймати участь в процедурі медіації як особисто так і з залученням фахівців з будь-яких питань.

При цьому, самі сторони, на основі перемовин між собою, ідуть на поступки одна одній, шукають компромісні варіанти вирішення конфлікту, узгоджують зобов'язання за результатами врегулювання, способи та строки їх виконання, укладають угоду за результатами медіації. Медіатор, як спеціально підготовлений, незалежний та неупереджений фахівець, створює сторонам комфортні умови, сприяє вирішенню конфлікту (спору), направляє сторони, допомагає знайти компромісного рішення, але на відміну від суду, не ухвалює (не приймає) рішення за результатами розгляду та врегулювання спору.

Ознаками медіації є: 1) всебічний характер; 2) ініціативність; 3) допустимість множинності сторін з боку кожної із сторін спору; 4) прийнятність та допустимість врегулювання спору шляхом переговорного процесу; 5) неформалізований характер здійснення процедури медіації; конфіденційність та збереження таємниці спору;

6) неупередженість та незалежність медіатора; 7) рівність правомочностей, якими наділяються учасники спору; 8) досягнення згоди щодо змісту рішення у спорі, що дозволяє сприяти гарантуванню добровільності його виконання [7, с. 97].

Як і будь-який спосіб захисту, медіація як засіб позасудового врегулювання суперечок (конфліктів) суб'єктів господарювання, має свої переваги та відмінності від інших способів захисту, які виокремлюють її серед інших.

Порівняно з іншими способами вирішення господарських спорів, перевагами медіації є: непублічність вирішення конфлікту між суб'єктами господарювання, унаслідок чого не погіршується ділова репутація сторін спору; швидкість вирішення господарських спорів, адже строки вирішення конфліктів за допомогою медіації коротші, ніж в судовому порядку; економічність, оскільки вартість медіації значно нижча, ніж розміри судових витрат; спрямованість на пошук компромісного рішення, яке б задовольнило інтереси кожної зі сторін тощо. Можна погодитись з позицією Самойленко А., що цінність цього способу обумовлена розв'язанням протиріч шляхом зосередження безпосередньо на інтересах сторін (опонентів спору), досягнення взаємної згоди, а не на правових позиціях або договірних правах [3, с. 179].

В. В. Резнікова відзначає, що переваги медіації порівняно з іншими методами вирішення господарських спорів очевидні. Зокрема, вона відзначає такі: 1) медіація – це конфіденційний процес вирішення економічних конфліктів, що робить її найбільш прийнятною для суб'єктів господарювання, які уникають публічного розголошення наявності конфлікту, його природи та результатів вирішення. Це особливо важливо в ситуаціях, коли сторони господарського спору не бажають публічного викриття фактів конфлікту; 2) медіація може забезпечити економічно ефективно та швидко позасудове вирішення господарських спорів, враховуючи потреби сторін. Строки вирішення економічних конфліктів через медіацію коротші, ніж у судових процедурах. У судових процедурах рішення, винесене на користь однієї із сторін, може бути оскаржене в апеляційному та касаційному порядку, що може витратити багато часу, існує ймовірність повернення справи на новий розгляд, що триватиме додатково багато часу, і під час судового розгляду можуть виникати порушення прав і законних інтересів сторін. Таким чином, медіація дозволяє більш ефективно і швидко вирішувати господарські спори; 3) вартість медіації значно менше, ніж розміри судових витрат, пов'язаних із сплатою судових зборів, оплатою послуг адвокатів тощо [8, с. 32].

Переваги медіації свідчать про особливість та унікальність такого способу захисту прав, що обумовлює вибір суб'єктів господарювання в використанні саме її.

Особливість і відмінність медіації від інших способів вирішення спору полягає в тому, що даний процес повинен бути абсолютно автономним, конфіденційним та добровільним, оскільки підсумкове рішення в повній мірі виходить від сторін спору. Вони самостійно визначають, якими способами, в які строки, та на яких умовах буде врегульовано конфлікт [3, с. 179]. Особливістю її є те, що сторони контролюють процес ухвалення рішення щодо врегулювання спору і захисту своїх прав та охоронюваних законом інтересів. Медіацію визначають як добровільний і конфіденційний процес, в якому нейтральна третя сторона (медіатор) допомагає сторонам, які конфліктують, досягти взаємоприйнятної угоди, як метод, за яким сторони управляють і володіють як самим процесом, так і його результатом – угодою, тобто нічого не вирішується без згоди сторін [9, с. 21].

Можна виокремити такі особливості медіації: процес діалогу між сторонами, нейтральна позиція медіатора, досягнення спільної домовленості та взаєморозуміння, конфіденційність, креативність та динамічність процесу, добровільність вступу до нього. Відмінність медіації від вирішення спору у судовому порядку полягає в тому, що у вирішенні конфлікту втручається третя особа, завданням якої є примирення сторін. При цьому роль медіатора проявляється доволі пасивно – у конструюванні діалогу між конфліктуючими сторонами [10 с. 241].

Деякі особливі умови здійснення медіації надають їй додаткових переваг перед судовим захистом. Так, у застосуванні процедури медіації сторони можуть прийти до консенсусу, однак вирішення спору може вийти за межі предмету порушеного права, шляхом зменшення вартості майна, суми заборгованості, а також можуть бути досягнуті домовленості, що взагалі не будуть стосуватись обсягу порушеного права [4, с. 20]. На відміну від процедури медіації, процесуальне законодавство, яке регулює порядок захисту прав в судах, не дозволяє виходити за межі предмету спору, а в залежності від стадії розгляду справи, робить неможливим або значно обмежує зміну предмету спору, не допускає одночасної зміни предмету та підстав позову.

Не слід забувати і про можливість та переваги заміни медіацією інших способів захисту прав, навіть не позасудових.

Так, вчені визначають, що використання інституту медіації для вирішення комерційних суперечок – надзвичайно ефективний і дієвий механізм, з огляду на високий відсоток звернень до господарських судів та низький відсоток виконання їх рішень. По-перше, впровадження медіації як засобу позасудового врегулювання економічних суперечок істотно розвантажить арбітражні суди і заощадить час та гроші для їх учасників. По-друге, це позитивно позначиться

на учасниках економічного конфлікту, які разом зможуть прийняти найбільш вигідне для всіх рішення і зберегти гідне партнерство [1, с. 28].

Медіацію іноді порівнюють з процедурою врегулювання спору за участю судді, яка передбачена статтями 186-190 Господарського процесуального кодексу України.

Обидві процедури є врегулюванням спору з метою досягнення примирення, результати яких може бути оформлено мировою угодою, але це єдині спільні риси, а відмінності беззаперечно свідчать про переваги медіації.

Так, процедура медіації може поводитись спеціально підготовленим нейтральним медіатором, без обмежень по кількості разів, як замість звернення до суду та і на будь-якій стадії судового процесу, для чого розгляд судової справи зупиняється на строк до 90 днів [11, ст. 229]. Разом з тим, врегулювання спору за участю судді допускається виключно суддею, в межах відкритого судового провадження і до початку розгляду справи по суті [11, ст. 186], тривалістю не більше 30 днів [11, ст. 190] та без можливості повторного звернення.

А неможливість проведення врегулювання за участю судді у деяких категоріях спорів, серед яких справи про відновлення платоспроможності боржника чи визнання його банкрутом [11, ст. 186], свідчить про явну перевагу медіації, яка проводиться з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів) у різноманітних правовідносинах, крім конфліктів (спорів), що впливають чи можуть вплинути на права і законні інтереси третіх осіб, які не є учасниками цієї медіації [6, ст. 3].

Закон України «Про медіацію» визначено дії щодо підготовки до медіації, зокрема зустрічі, збирання та обмін інформацією, документами, необхідними для прийняття рішення сторонами конфлікту (спору) та рішення медіатора про участь в медіації, а також інші заходи, узгоджені між сторонами конфлікту (спору) та медіатором або суб'єктом, що забезпечує проведення медіації [6, ст. 16].

Передбачивши права та обов'язки сторін медіації, а також порядок і підстави її припинення, законодавство перекладає визначення детального порядку проведення медіації в конкретному випадку на договір про проведення медіації та правила проведення медіації, з умовою дотримання вимог Закону України «Про медіацію» та норм професійної етики медіатора [6, ст. 17].

При цьому, якщо елементи змісту угоди за результатами медіації, з можливістю виходу за межі конфлікту (спору) та зазначення будь-яких умов, визначених сторонами медіації, Закон України «Про медіації» окреслює [6, ст. 21], то зміст договору про проведення медіації залишає на розсуд його сторін лише визначаючи, що це

угода про надання послуг з проведення медіації з метою запобігання виникненню або врегулювання конфлікту (спору), укладена сторонами можливого або наявного конфлікту (спору) та медіатором (медіаторами) у погодженій ними усній чи письмовій формі, яка відповідає вимогам закону [6, ст. 1].

Аналіз наведеного, ознаки та умови здійснення процедури медіації безумовно свідчать, що медіація є позасудовим способом захисту прав відповідних суб'єктів, тому що є процедурою (системою дій) направленою на запобігання або врегулюванні конфлікту (спору) шляхом переговорів без звернення до суду. В результаті запобігання та врегулювання конфлікту (спору) у спосіб визначений самими сторонами, відбувається запобігання порушенням, усунення погроз та перешкод здійснення прав суб'єктів господарювання, припинення порушення прав, відновлення або встановлення порушених прав і правового статусу, в порядку погодженому сторонами та викладеному в угоді за результатами медіації.

В цілому, Закон України «Про медіацію» враховує усі сучасні умови господарських правовідносин між суб'єктами господарювання, впорядковує засади запобігання виникненню або врегулювання конфлікту (спору) в процедурі медіації сторонами самостійно з використанням послуг спеціально підготовленого медіатора, а також з відносною свободою дій та рішень за взаємною згодою господарюючих суб'єктів.

Але, медіація, яка покликана розвантажати суди і забезпечити захист прав суб'єктів господарювання в позасудовому порядку, швидше ніж судовий розгляд, на практиці стикається з перепонами в реалізації та досягненні мети захисту, змушує господарюючих суб'єктів втілювати медіаційну процедуру вже під час судового розгляду спору, із використанням процесуальних інструментів судового провадження.

Відповідно до частини 7 статті 46 Господарського процесуального кодексу України, сторони можуть примиритися, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу. Результат домовленості сторін може бути оформлений мировою угодою [11].

При цьому, статті 227 та 229 Господарського процесуального кодексу України зобов'язують суд зупинити провадження за клопотанням обох сторін у зв'язку із проведенням медіації на строк не більше 90 днів.

Судова практика свідчить, що навіть на стадії касаційного розгляду сторони заявляють клопотання про зупинення провадження для врегулювання різноманітних спорів із застосуванням медіації.

Наприклад, у справі №910/4462/22, в якій розглядався позов про стягнення коштів та зустрічний позов про визнання правочину недійсним, при перегляді протилежних рішень попередніх

інстанцій в суді касаційною юрисдикції, сторони заявили клопотання про зупинення на час проведення медіації і після узгодження спору поновили провадження з подальшими відмовами від позовних вимог та закриттям провадження.

При розгляді Верховним Судом справи № 910/18802/21 (910/3246/22) щодо визнання недійсним договору в межах справи про банкрутство, після врегулювання спірних питань шляхом застосування медіації, суд прийняв відмову від позову та закриття провадження.

В той же час, у справі № 904/1984/22 за первинним та зустрічними позовами про визнання дійсними договорів купівлі-продажу корпоративних прав та стягнення коштів, за результатами домовленості сторін під час здійснення медіації, касаційним судом затверджено мирову угоду.

Саме по собі подання касаційної скарги вже свідчить про невдоволеність, принаймні однією з сторін спору, результатами судового розгляду в попередніх інстанціях. Звернення до процедури медіації вже в процедурі касаційного оскарження рішень судів першої та апеляційної інстанцій, свідчить про намагання невдоволеної сторони досягнути іншого результату захисту своїх прав ніж в рішеннях судів, готовність іншої сторони піти на поступки, намагання сторін досягти взаємовигідного результату при вирішенні конфлікту та зберегти партнерські відносини, а також закріпити результат врегулювання в спосіб, який виключає необхідність повернення до судових процедур чи інших способів захисту прав.

При цьому, в більшості судових справ, при досягненні за результатами проведення медіації згоди щодо вирішення спору, якщо сторони вже перебувають в судовому провадженні на будь-якій стадії, вони відмовляються від позову для закриття провадження.

В той же час, частина 3 стаття 231 Господарського процесуального кодексу України визначає, що у разі закриття провадження у справі, повторне звернення до суду з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав не допускається. Якщо в подальшому будь-яка із сторін відмовиться виконувати угоду за результатами медіації, інша сторона буде позбавлена можливості звернутись за захисту своїх прав в суді, принаймні с позовом про той самий предмет та з тих самих підстав.

Навіть якщо результат домовленості буде оформлений мировою угодою, ухвала про затвердження якої є виконавчим документом, це вже буде захистом прав суб'єктів господарювання в судовому порядку, що позбавляє такий захист зазначених вище переваг врегулювання конфлікту (спору) за допомогою медіації в позасудовому порядку.

Тобто, недоліки правового регулювання медіації створюють умови, в яких сторони

конфлікту (спору) або вимушені звертатись до суду, для того щоб в процесі судового провадження врегулювати спір шляхом медіації, але результати врегулювання закріпити в судових документах, або при використанні медіації вже під час розгляду справи не можуть завершити судове провадження без втрат або несудовим рішенням.

Отже, приймаючи до уваги нормативне регулювання інших способів позасудового захисту прав суб'єктів господарювання, практичні аспекти здійснення медіації та мету захисту прав, виникає необхідність вдосконалення норм Закону України «Про медіацію» для забезпечення ефективності та результативності медіації, як способу захисту прав суб'єктів господарювання в позасудовому порядку.

Так, стаття 18 Закону України «Про медіацію», передбачає право сторін медіації відмовитись від послуг медіатора (медіаторів) та обрати іншого медіатора (медіаторів), без обмеження будь-якими умовами або підставами.

Така норма може привести до зловживання будь-якою із сторін медіації шляхом безпідставних відмов від послуг медіатора з метою затягування процедури медіації (врегулювання конфлікту), що призведе до затягування поновлення або захисту прав іншої сторони. Таке питання є актуальним ще й з огляду на те, що проведення медіації не впливає на перебіг позовної давності [6, ч. 2 ст. 3], яка відповідно до діючого законодавства України може бути скороченою.

При обранні медіатора, до укладання договору про проведення медіації, сторони конфлікту (спору) не обмежені в можливостях та часі в питаннях розгляду кандидатур медіатора та перевірки його як особистості та професіонала. Отже, зважаючи на передбачені Законом України «Про медіацію» добровільність медіації та самостійне обирання сторонами медіатора, але в той же час, передбачений статтею 19 обов'язок сторін дотримуватись договору про проведення медіації, слід визначити в законі, що сторони не можуть відмовитись від послуг медіатора, якщо такий медіатор (медіатори) добровільно та без примусу обрано сторонами і з ним укладено договір про проведення медіації.

В той же час, слід передбачити можливість сторін відмовитись від послуг медіатора (медіаторів) та обрати іншого медіатора (медіаторів), якщо медіатор (медіатори) з яким укладено договір про проведення медіації не виконує обов'язки медіатора передбачені законодавством про медіацію, надає послуги неналежним чином або є явно упередженим при здійсненні процедури медіації.

Звісно категорії «неналежного надання послуг» та «упередженості» будуть здебільшого оціночними та суб'єктивними, але сторона яка заявить про відмову від послуг медіатора повинна буде довести наявність таких підстав.

Такі обмеження підстав відмови від послуг медіатора будуть дисциплінувати сторони медіації, зменшать можливості зловживання процедурними (процесуальними) питаннями та спонукатимуть сторони зосередитися на врегулюванні конфлікту (спору).

Також, поза увагою законодавство залишило медіаційну угоду та обов'язковість її умов. Закон України «Про медіацію» не визначає її змісту, лише передбачає, що це угода (може бути у формі медіаційного застереження) учасників правовідносин про спосіб врегулювання всіх або певних конфліктів (спорів), які виникли або можуть виникнути між ними, шляхом проведення медіації. Таке формулювання не виключає зазначення в медіаційній угоді принципів та, хоча б в загальному вигляді, умов (потенційних умов) майбутнього договору про проведення медіації.

Вказане свідчить про необхідність доповнення норм статті 19 Закону України «Про медіацію» положеннями про зобов'язання сторін медіації дотримуватись вимог (положень) медіаційної угоди, а також статті 20 вказаного закону щодо зазначення у договорі про проведення медіації умов та інших положень з приводу проведення медіації визначених медіаційною угодою.

Одним з питань що потребує уваги та реформування є нічим не обмежена можливість відмови від участі в медіації. Статтею 5 Закону України «Про медіацію» передбачена можливість в будь-який момент відмовитись від участі в медіації, а норма пункту 3 частини 2 статті 17 зазначеного Закону визначає таку відмову хоча б однієї із сторін медіації підставою її припинення. Такі положення можливо забезпечують складову добровільності участі в медіації, але одночасно є перепорою на шляху захисту прав учасника господарських правовідносин.

Так, у випадку якщо сторони уклали медіаційну угоду, в тому числі у формі медіаційного застереження, розпочали підготовку до медіації та проведення самої процедури, витратили час, сплатили відшкодування витрат, понесених для підготовки до медіації та її проведення, а також оплатили послуги за здійснення заходів з підготовки до медіації, але одна із сторін медіації відмовляється від подальшої участі у медіації, фактично порушуються права та інтереси іншої сторони, яка ймовірно втратила також можливість або час застосувати інші способи захисту своїх прав, в тому числі не позасудові.

Якщо між сторонами була укладена медіаційна угода, кожна з них вправі розраховувати принаймні на проведення усіх медіаційних процедур з наданням такому врегулюванню конфлікту (спору) переваги перед іншими формами та способами захисту своїх прав.

Отже, справедливим та обґрунтованим було б передбачити норми про те, що сторони

можуть в медіаційній угоді, в тому числі укладеній в формі медіаційного застереження, визнати неможливість відмовитись від участі в медіації, якщо медіаційна угода укладена, процедура медіації (підготовка до медіації) розпочата, витрати та послуги медіатора оплачені.

Визначення такої заборони сторонами майбутньої медіації на добровільній основі в медіаційній угоді, не тільки збереже умову участі у медіації добровільним волевиявленням учасників медіації без примушування до врегулювання конфлікту (спору) шляхом проведення медіації [6, ч. 1 ст. 5], але і свідчитиме про дійсні наміри сторін медіації, вірогідність врегулювання конфлікту (спору) та виконання сторонами угоди за результатами медіації.

Ще одним із нагальних питань що виникає при здійсненні медіації та потребує вдосконалення з метою забезпечення ефективності та економічності подібного способу захисту, є забезпечення виконання рішення (угоди) за результатом медіації, яке приймається безпосередньо сторонами і відповідає інтересам усіх учасників конфлікту.

Дуже важливим показником є непередбачуваність результатів медіації, оскільки рішення не накладається на сторони, вони приймають його самостійно [1, с. 30] і, відповідно до статей 17 та 21 Закону «Про медіацію», фактично виражають його в угоді укладеній за результатами медіації.

Директива 2008/52/ЕС містить положення про те, що держави-члени мають подбати про те, щоб сторони письмової домовленості, досягнутої в результаті медіації, мали змогу отримати забезпечення виконання суті їх домовленості [5, п. 19 преамбули].

Законом передбачається, що в угоді за результатами медіації зазначаються узгоджені сторонами медіації зобов'язання, способи і строки їх виконання, а також наслідки невиконання або неналежного виконання [6, п. 5 ч. 1 ст. 21], сторони зобов'язані виконувати угоду за результатами медіації в порядку і строки, встановлені такою угодою [6, п. 2 ч. 1 ст. 19].

Але, що стосується забезпечення належного виконання такого рішення, або домовленості сторін, можливо навіть в примусовому порядку, визначено, що в разі невиконання чи неналежного виконання угоди за результатами медіації, сторони медіації мають право звернутися до суду, третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу в установленому законом порядку [6, п. 6 ч. 1 ст. 18]. При цьому, Господарський процесуальний кодекс України не містить порядку дій для забезпечення примусового виконання угоди за результатами медіації.

Отже, у разі якщо навіть буде існувати угода за результатами медіації, але одна із сторін відмовиться її виконувати вже після підписання, без забезпечення такого виконання, навіть

примусово, інша сторона не отримає визначеного угодою і не досягне мети захисту прав. Тобто, існує вірогідність, що витрачені на процедуру медіації час та фінансові ресурси не приведуть до бажаного результату, не забезпечать захисту прав та інтересів щонайменше однієї із сторін господарських правовідносин та змусять звертатись до інших способів захисту, в тому числі, судового в загальному порядку.

Зазначене викликає необхідність законодавчого визначення угоди за результатами медіації виконавчим документом, принаймні, якщо це буде прямо передбачено самою угодою сторін. Тобто, за взаємною згодою сторін, які при вирішенні конфлікту (спору) розуміли наслідки погодження зобов'язань, способів і строків їх виконання, наслідки їх невиконання або неналежного виконання і гарантували виконання угоди, в самій угоді за результатами медіації визначається що вона є виконавчим документом, якщо погоджені сторонами в ній умови не будуть виконані у встановлений строк.

Норми про те, що угода за результатами медіації є виконавчим документом, якщо сторони визначили про це в угоді, необхідно внести не тільки до Закону України «Про медіацію», але і в Закон України «Про виконавче провадження», який визначає порядок примусового виконання судових рішень та рішень інших органів (посадових осіб) та містить перелік виконавчих документів з вимогами до них [12, ст. ст. 3, 4]. Угоди за результатами медіації, в такому випадку, повинна відповідати вимогам виконавчого документа.

Для тих випадків, якщо подібної норми не буде внесено до вказаних законів або якщо сторони угоди за результатами медіації не визначили її виконавчим документом, для забезпечення реалізації положень статті 18 Закону України «Про медіацію», щодо можливості звернутись до суду у разі невиконання чи неналежного виконання угоди за результатами медіації, Господарський процесуальний кодекс України повинен містити норми щодо видачі наказу на примусове виконання угоди за результатами медіації, з умовами не гірше ніж передбачено в главі 2 Розділ VII Господарський процесуальний кодекс України для виконання рішення третейського суду.

Крім того, у разі примирення сторін на будь-якій стадії судового процесу шляхом медіації, необхідно передбачити порядок припинення судового вирішення спору в спосіб, який не позбавить сторони інших можливостей захисту прав. Для цього в статті 226 Господарського процесуального кодексу України слід визначити підставою залишення позову без розгляду, якщо обидві сторони заявили про примирення шляхом медіації. Завершення судового розгляду в такому випадку залишенням позову без розгляду означатиме, що спір вирішено не судовим способом і у сторін залишилась можливість звернутись за захистом прав до суду

при невиконанні домовленостей досягнутих за результатами медіації, в тому числі із притягненням до додаткової відповідальності, стягненням штрафних санкцій або збитків, тощо.

Запропоновані зміни забезпечать позасудовість захисту прав суб'єктів господарювання із застосуванням медіації, оперативне досягнення мети захисту на умовах які влаштовують учасників господарських правовідносин, із збереженням конфіденційності та уникненням зайвих довготривалих процедур.

Висновки. Підсумовуючи дослідження слід визначити медіацію як доступний та ефективний спосіб позасудового захисту прав суб'єктів господарювання.

При цьому, медіація, з використанням очевидних переваг перед іншими способами захисту, забезпечує запобігання виникненню або врегулюванню конфлікту (спору) між суб'єктами господарювання, які фактично самі знаходять компромісне рішення свого спору, яке так чи інше влаштує сторони, з урахуванням взаємних поступок.

З використанням послуг медіатора, який створює умови для вирішення конфлікту (спору), гнучка, нескладна та недорога процедура медіації сприяє збереженню відносин між суб'єктами господарювання та відмові від юридичних і примусових процедур, що значно здешевлює та прискорює захист прав.

Перевали та особливості зазначеної процедури свідчать про самостійність та унікальність

такого способу захисту прав суб'єктів господарювання.

Підвищення культури врегулювання конфліктів (спорів) в господарських правовідносинах шляхом перемовин та розвиток медіації, як позасудової процедури такого врегулювання за допомогою спеціально підготовленого фахівця, забезпечує можливість належного захисту прав суб'єктів господарювання та дозволять знизити навантаження судів.

Попри прийняття відносно недавно, Закон України «Про медіацію», який враховує міжнародні стандарти проведення медіації, але допускає можливість зловживання з боку учасників та не передбачає дієвого механізму виконання досягнутих домовленостей, потребує вдосконалення з огляду на сучасні реалії, потреби учасників господарських правовідносин та практичні аспекти належного захисту прав суб'єктів господарювання.

Медіація, як позасудовий спосіб захисту прав суб'єктів господарювання, не зважаючи на наявність окремого закону, який регулює її проведення, залишається перспективним напрямком розвитку захисту прав в господарських правовідносинах. Проведене наукове дослідження свідчить про актуальність наукової розробки та наявність підґрунтя для подальшого розвитку і вдосконалення інституту медіації як на законодавчому рівні так і в практичному здійсненні для забезпечення належного та швидкого захисту прав та інтересів господарюючих суб'єктів.

Список використаних джерел:

1. Француз А. Й., Яновська А. В. Місце медіації в системі способів захисту прав суб'єктів господарювання. *Legal Bulletin* №5. 2022. С. 25–31. URL: <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/legal-bulletin/article/view/300/243> (дата звернення: 05.08.2025).
2. Кармаза О. О., Федоренко Т. В., Позов Д. А. Медіація як альтернативний механізм урегулювання спорів і конфліктів: проблеми в розкритті змісту термінів, використаних у законі. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 2–4. С. 73–77. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/915/852> (дата звернення: 05.08.2025).
3. Толстих А. Б. Медіація як альтернативний спосіб вирішення господарських спорів. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Випуск 71. С. 177–180. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/08/30.pdf> (дата звернення: 05.08.2025).
4. Єфремова І. І., Терещук М. М. Проблеми реалізації позасудових способів захисту цивільних прав. *Економіка. Фінанси. Право*. 2022. № 8. С. 17–21. URL: <http://efp.in.ua/uk/journal-article/911> (дата звернення: 20.08.2025).
5. Директива 2008/52/ЄС «Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах». Переклад неофіційний. Здійснено Міжнародною фінансовою корпорацією (IFC) в рамках проекту «Впровадження медіації у сферу корпоративного управління в Україні». URL: <https://ukrmediation.com.ua/images/DOCS/Model-documents/mediation-directive-ukr.pdf> (дата звернення: 20.08.2025).
6. Про медіацію : Закон України № 1875-IX від 16 листопада 2021 року. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2022, № 7, ст. 51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 01.09.2025).
7. Гаподченко (Закопай) А. Р. Альтернативні (позасудові) способи вирішення правових спорів : дис. ... доктора філософії. Національний технічний університет «Дніпровська політехніка». Дніпро 2024. 205 с. URL: <https://ir.nmu.org.ua/entities/publication/469126d1-00a7-47bd-8802-339956f979eb> (дата звернення: 21.08.2025).
8. Шпомер А. І., Кривокурс Д. Л. Правове регулювання застосування медіації у сфері господарської юстиції. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Том 34 (73). № 5. 2023. С. 29–33. URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/5_2023/6.pdf (дата звернення: 06.08.2025).
9. Ніколенко Л. М. Захист прав та інтересів суб'єктів господарювання в умовах реформування законодавства. *Економіка та право*. № 2 (47). 2017. С. 19–24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpr_2017_2_6 (дата звернення: 14.08.2025).

10. Баранова Є. Альтернативні способи вирішення спорів у міжнародній практиці. *Підприємництво, господарство і право*. № 9. 2020. С. 240–243. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/9/43.pdf> (дата звернення: 06.08.2025).

11. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року № 1798-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1992, № 6, ст. 56. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 01.09.2025).

12. Про виконавче провадження : Закон України № 1404-VIII від 2 червня 2016 року. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2016, № 30, ст. 542. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text> (дата звернення: 01.09.2025).

Дата першого надходження статті до видання: 14.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 19.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025